

Vesna DRAPAC, *Constructing Yugoslavia: A Transnational History*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2010., xv + 335 str.

O nastanku, trajanju i propasti jugoslavenstva i jugoslavenske države literatura je gotovo nepregledna i, dakako, različite znanstvene i književne vrijednosti. Nakon propasti Jugoslavije posebno mjesto zauzimaju publikacije na engleskome jeziku, zbog globalne uloge toga jezika u suvremenome svijetu, ali i zbog političke uloge Velike Britanije kao velike sile u XIX. i XX. stoljeću. Zbog toga sam, baveći se i sam problematikom jugoslavenstva,¹ nastojao pratiti barem glavne anglofonske publikacije, osobito o konceptu jugoslavenstva i položaju bosansko-hercegovačkoga pučanstva u tome konceptu.

Nakon raspada Titove Jugoslavije najzapaženiju knjigu o Bosni i Hercegovini napisao je britanski povjesničar i publicist Noel Malcolm.² U osvrtu na Malcolmovu knjigu, koji je doveo do polemike između autora i mene,³ uz ostalo sam konstatirao da Malcolm nije napisao zasebno poglavlje o bosansko-hercegovačkim Hrvatima, kao što je to učinio o drugim etničkim grupama – muslimanima odnosno današnjim Bošnjacima, Srbima i Vlasima te Židovima i Romima.

Nakon toga sam se pozabavio knjigom o jugoslavenstvu britanskoga autora Johna B. Allcocka pod naslovom *Explaining Yugoslavia*.⁴ Kod Allcocka sam, uz ostalo, konstatirao da je južnoslavenski prostor proglasio jedinstvenim kulturološkim prostorom, bez obzira na njegovu različitu vjersku ili pak političku pripadnost Habsburškoj Monarhiji ili Osmanskom Carstvu.

U svojim sam recenzijama zaključio da su oba autora pisala pod utjecajem onih lobija koji su u prvi plan stavljali, a još i danas stavljaju, zajedničku jezičnu podlogu (*serbokroatizam*) i pučku kulturu te na toj podlozi plediraju za zajednički kulturni i politički identitet nekadašnjega jugoslavenskog prostora.

Međutim knjiga Vesne Drapac, profesorice povijesti na Sveučilištu u Adelaidu (Australija), o jugoslavenstvu kao transnacionalnom projektu⁵ pokazuje da se oba autora, osobito Allcock, kreću u okvirima britanske politike o uspostavi jugoslavenske države kao strateške alternative potiskivanju Osmanskoga i Habsburškoga Carstva iz Jugoistočne Europe i da je ta transnacionalna dimenzija pri uspostavi Jugoslavije bila presudnija od stvarnih i tobožnjih unutarnjih konvergencija jugoslavenskih "naroda i narodnosti" prema zajedničkoj državi. Inicijativu za jugoslavenstvo na transnacionalnoj razini povela je Velika Britanija već u drugoj polovini XIX. stoljeća. Taj je koncept doživio premijeru u

¹ Srećko M. DŽAJA, *Die politische Realität des Jugoslawismus (1918–1991). Mit besonderer Berücksichtigung Bosnien-Herzegowinas*, München, 2002. (= Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südosteuropas, 37), u hrvatskome prijevodu: *Politička realnost jugoslavenstva (1918.–1991.)*. *S posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo – Zagreb, 2004.

² Noel MALCOLM, *Bosnia. A Short History*, London, 1994., u hrvatskome prijevodu: *Povijest Bosne. Kratki pregled*, Zagreb – Sarajevo, 1995.

³ *Erasmus*. *Časopis za kulturu demokracije*, br. 14 (1995.), br. 15 (1996.) i br. 19 (1997.), ponovno u: Srećko M. DŽAJA, *Eseji, razgovori, polemike, prijevodi*, München, 2005., 177.–199.

⁴ John B. ALLCOCK, *Explaining Yugoslavia*, London, 2000. Recenzija u: *Südost-Forschungen*, 59/60 [München] (2000/2001), 778.–783.

⁵ Vesna DRAPAC, *Constructing Yugoslavia: A Transnational History*, Basingstoke, 2010.

balkanskim ratovima 1912. i 1913., iz kojih je “junačka Srbija” (*gallant Serbia*) izišla kao pobjednik i, prema britanske viđenju stvari, osposobila se za hegemonu južnoslavenskoga prostora. Taj se proces tijekom Prvoga svjetskog rata nastavio kroz intenzivno ratno savezništvo Velike Britanije, Francuske i SAD-a sa Srbijom i na kraju rata prelio u stvarnost “ekspanzijom junačke Srbije u Jugoslaviju”, kako je to formulirao glavni britanski promotor jugoslovenstva Seton-Watson (str. 63.).

Sintetička monografija Vesne Drapac pod naslovom *Constructing Yugoslavia* kritički uvažava rezultate ostale historiografije, ali svoju tezu o Jugoslaviji kao transnacionalnom projektu autorica bazira u prvome redu na sustavnoj pretrazi britanskih putopisa XIX. stoljeća i britanske publicistike XIX. i XX. stoljeća.

Prvo poglavlje knjige, pod naslovom “Inventing Yugoslavia: 1850–1914”, za historiografiju bi moglo biti najzanimljivije jer je u njemu sistematičnije negoli u drugim publikacijama elaborirana britanska uloga u uspostavi transnacionalnoga koncepta jugoslovenstva, mjerodavnog za politiku zapadnih velesila sve do propasti Jugoslavije. Tu autorica analizira predodžbe o religiji, rasi i naciji s kojima su britanski putopisci i publicisti percipirali južnoslavenski svijet XIX. stoljeća i koje je britanska politika ugradila u svoju strategiju prema europskome Jugoistoku.

Kada je riječ o religijskoj pripadnosti balkanskoga pučanstva, britanski putnici – na koncu konca i zbog svoje pripadnosti protestantskim crkvama – pokazuju odbojnost prema katolicizmu te pravoslavlje proglašavaju superiornim katoličanstvu. U tome je osobito bio rezolutan slavni britanski arheolog Arthur John Evans (1851.–1941.), koji je 1875. pješke proputovao Bosnom i Hercegovinom i o tome napisao putopis pod naslovom *Through Bosnia and Herzegovina on Foot during the Insurrection, August and September 1875* (London, 1877.).⁶ O srednjovjekovnim pripadnicima *Crkve bosanske* Evans govori kao “o prvim europskim protestantima, koji su se pobunili protiv okrutne tiranije katoličkih kraljeva, velikaša i monaha” (usp. str. 38.). Na svome je putu u Gučoj Gori sreo učene fratre, ali u svojim drugim spisima, u kojima harangira protiv Austro-Ugarske, Evans se ljuti na katolički kler u BiH zbog sklonosti prema Austriji i odbojnosti prema ideji Velike Srbije te ga opisuje kao “bigotno katoličko svećenstvo, za koje su ćirilčna slova vražja izmišljotina”. Rješenje balkanskoga pitanja vidi u alternativni da se taj prostor “inkorporira” Rusiji ili pak da se stvori jedna “nacionalna unija”; između tih dviju opcija “naša [britanska] vlada može birati”, ali Evans smatra drugu opciju boljom za Britaniju, jer se bazira “na principu nacionalnosti, pravoj podlozi za reorganizaciju” (str. 55.).

Dvije anglikanske humanitarke i misionarke, Adeline Pauline Irby (1833.–1911.) i Georgia Mary Muir Mackenzie (1833.–1874.) – od kojih je Irby djelovala u Sarajevu prije i nakon okupacije 1878. – koje je Evans posjetio na svome putu kroz Bosnu, u svojim člancima britanskoj publici predstavile su BiH kao slavensku zemlju koja pripada istočnoj Crkvi, a austro-ugarsku upravu žigosale kao “germanizatorsku i papističku”. Ostatak britanske publicistike, uz rijetke iznimke kao što je bila Edith Durham (1863.–1944.), prihvatio je tu melodiju i povezo pravoslavlje s pojmovima naprednosti, prosvječenosti i životnosti, a islam i katolicizam sa zatucanošću i reakcionarnošću (str. 37.–46.).

Takvo je rangiranje još izraženije kada je riječ o rasnome i narodnosnome opisivanju Južnih Slavena. Britanska percepcija južnoslavenskoga svijeta u XIX. stoljeću može

⁶ U prijevodu pod naslovom *Pješke kroz Bosnu i Hercegovinu tokom ustanka augusta i septembra 1875*, Sarajevo, 1973.

se periodizirati u dvije faze: romantičarsku i evolucionističko-darvinističku. Do 60-ih godina XIX. stoljeća prevladavao je romantičarski intoniran interes za gorštacke Crnogorce; malu Crnu Goru i njezine ratnike slavilo se kao predvodnike borbe protiv osmanske vlasti za "krst časni i slobodu zlatnu", a crnogorsko junaštvo opisivano je metaforama Maratona, Termopila i Leonide.

U tome romantičarskom razdoblju politika britanskoga imperija još je bila turkofilska, jer je kod Britanaca tada još uvijek prevladavalo uvjerenje da je prisutnost Osmanskoga Carstva u ovome dijelu svijeta najpouzdaniji jamac britanskih kolonijalnih interesa, odnosno sigurnih putova prema Indiji. Nakon što je Krimski rat 1853.–1856. oslabio Osmansko Carstvo, a Berlinski kongres 1878. definirao novo stanje stvari među europskim silama, dolazi do promjene paradigme strateških interesa Velike Britanije – do "velike revolucije", kako se Evans izrazio u svome tekstu iz 1880.; turska je dominacija "zauvijek slomljena", pa je trebalo naći novoga jamca za strateške interese Velike Britanije na europskome Jugoistoku. Kao novi jamac odbačena je Austro-Ugarska, jer su Britanci u njoj vidjeli ispruženu ruku Njemačke, svoga glavnog konkurenta u paralelogramu strateških interesa velikih sila. Britanska publicistika harangira protiv Austro-Ugarske kao višenacionalne države (iako ni Velika Britanija nije jednonacionalna država!), Austro-Ugarsku proglašava reliktom prošlosti i izjednačava s Osmanskim Carstvom. Alternativu nalazi u koncipiranju jednonacionalne južnoslavenske države. Pritom se težište interesa pomiče s male Crne Gore na tada nešto veću Srbiju. I Bugarska se pojavljivala u razmišljanjima, ali je ta kombinacija brzo odbačena zbog straha da bi time Bugarska mogla postati "prejak partner" velikim silama (str. 50.).

U skladu s uobičajenim vokabularom druge polovine XIX. stoljeća, britanska publicistika žonglira s pojmovima razvoja, napretka, veće ili manje civilizacijske sposobnosti, rasne snage i nacionalne dinamičnosti Srba te dodjeljuje Srbiji vodeću ulogu u izgradnji "zajedničkoga slavenskog identiteta koji će trijumfirati nad religioznim razlikama" (str. 43.). Na tadašnjim britanskim mapama i zemljovidima kojima se objašnjavalo rasna svojstva i karakteristike pučanstva pojedinih regija ističe se zajedničko rasno podrijetlo, o Hrvatima se govori kao o "Srbo-Hrvatima", o hrvatskim gradovima kao srpskim gradovima (str. 52., usp. str. 88.), a druge su etnije sve do balkanskih ratova vrlo rijetko spomenute. Prema tome, britanski koncept jugoslavenstva, u svome programatskom razdoblju, nije ništa drugo negoli "proširena Srbija", odnosno navodno "ponovno uspostavljena ili ujedinjena Srbija" nakon stoljećâ tuđinske vlasti, pa se za pojam ujedinjenja često upotrebljavao pojam "ponovnoga ujedinjenja" (str. 56., usp. str. 157., 194.).

U iduća četiri poglavlja autorica ispituje kako su Britanci i njihovi saveznici Francuzi i Amerikanci tijekom XX. stoljeća sudjelovali u velikosrpskom konceptu jugoslavenstva i u kojoj su mu mjeri ostali dosljedni. Pritom glavnu pozornost posvećuje stavovima već spomenutoga utjecajnoga britanskog povjesničara i publicista Roberta Williama Seton-Watsona (1879.–1951.), glavnoga intelektualnog protivnika Habsburške Monarhije i angažiranoga promotora jednonacionalnoga jugoslavenstva kao alternative višenacionalnoj Austro-Ugarskoj.

Budući da su i prva (Aleksandrova) i druga (Titova) Jugoslavija nastale u svjetskim ratovima, autorica posvećuje posebnu pozornost karakteru ratne suradnje između Saveznika i Srbije u prvoj Jugoslaviji i politici Saveznika pri uspostavi druge, komunističke Jugoslavije. Posebno su zanimljiva njezina zapažanja o ratnoj retorici kao surogatu za demokratske procedure pri legitimaciji nedemokratskih režima obiju jugoslavenskih država.

Ratna retorika prve Jugoslavije imala je *nacionalistički karakter*, u njezinu vokabularu isticane su isključivo žrtve i zasluge Srbije, a drukčiji su glasovi u britanskome tisku ušutkavani (str. 82.–90.). Prigodom pojedinih ratnih jubileja izmjenjivani su međusobni posjeti britanskih, francuskih i srpskih ratnih veterana sa Solunske fronte, a sa srpske strane odlikovani su britanski humanitarci među srpskim postrojbama tijekom rata i podizani spomenici onim Britankama i Britancima koji su izgubili život u Srbiji (str. 74.–82.).

U Drugome svjetskom ratu Saveznici su otpor hitlerovskoj Njemačkoj na jugoslavenskome prostoru najprije pokušali kanalizirati u tradicijama savezništva i ratne retorike iz Prvoga svjetskog rata, dajući podršku Draži Mihailoviću i srpskomu četništvu. Na simboličkoj razini to je našlo izraz u dodjeli *Ratnoga križa (Croix de Guerre)* Draži Mihailoviću, koji mu je dao general De Gaulle za vrijeme svoga boravka u londonskome egzilu (str. 190.). Kontinuitet britanskoga jugoslavenstva u prvoj i drugoj Jugoslaviji simbolički je potvrđen i premještanjem posmrtnih ostataka britanskih vojnika – koji su poginuli u Hrvatskoj boreći se zajedno s hrvatskim partizanima – iz Hrvatske u Srbiju, u grobnice Commonwealtha u Beogradu i Nišu (str. 250.–251.).

Britanski i francuski tisak također je pratio politička zbivanja u prvoj Jugoslaviji i pristrano komentirao parlamentarizam, političke afere, diktaturu kralja Aleksandra i atentate. I tu autorica svraća pozornost na velikosrpski vokabular toga tiska, nedostatak senzibilnosti, na primjer prema zločinu Puniše Račića u beogradskome parlamentu, na meke stavove, pa čak i opravdavanje diktature kralja Aleksandra na jednoj strani, a na drugoj na hiperkritičnost prema političkoj oporbi, posebno prema Hrvatima i Stjepanu Radiću, optužujući Hrvate i Radića kao glavne krivce za sve nedaće.

Seton-Watson je, istina, kao uvjereni demokrat kritizirao Aleksandrovu diktaturu, ali je uporno inzistirao na jugoslavenstvu i u razdoblju diktature i govorio o “jugoslavenskoj salati” koju je bilo teško “zamiješati”, ali se zamiješana salata “ne da više nikada razdvojiti” (str. 129.). Svoje kritičare u Velikoj Britaniji Seton-Watson je ušutkivao na ne baš uvijek fer način, posebno upornu Edith Durham, koja je otvoreno kritizirala srpsko ponašanje u balkanskim ratovima, osobito prema Albancima, skrenula pozornost na nasilja počinjena prilikom dolaska Karađorđevića na prijestolje 1903. i na Sarajevski atentat 1914. te komentirala ubojstva hrvatskih prvaka u beogradskome parlamentu kao reakciju na neuspjeh režima da “srbizira” Hrvate. Seton-Watson je njezinu kritiku nazvao bizarnom (*fantastic*) i branio je srpsku vladu ističući da nema dokaza o njezinoj umiješanosti u Sarajevski atentat te “da je ministar predsjednik [Petar Živković] bio najmanje važan među zavjerenicima iz 1903. a da je jedan od najgorih *agents provocateurs* bio po svoj prilici (*predictably*) Hrvat, šef zagrebačke policije” (o toj kontroverzi vidi str. 132.–135.).

Na pitanje zašto je britanska politika i politika njezinih saveznika bila manje-više gluha na kritike jugoslavenstva odjevenog u velikosrpstvo autorica nalazi odgovor u tezi koja se stalno provlači kroz njezinu argumentaciju – da je ta politika bila vođena prije svega strateškim interesima, što će još jasnije doći do izražaja u odnosu zapadnih Saveznika prema jugoslavenskome prostoru tijekom Drugoga svjetskog rata i uspostavi druge Jugoslavije odmah nakon toga. Najveći pomak dogodio se uskraćivanjem vojne pomoći Draži Mihailoviću i srpskim četnicima zbog njihove vojne pasivnosti i, štoviše, kolaboracije s Nijemcima i ustašama, te prihvaćanjem Tita i komunista kao strateškoga partnera. Saveznici su upravo iz strateških razloga bez uzrujavanja prihvatili uspostavu komunističke diktature, oslonjenu na *ratnu revolucionarnu retoriku* umjesto *nacionalne ratne retorike* prve Jugoslavije. Nedemokratski karakter Titove vlasti nije im smetao, kao što im nije zasmetala ni diktatura kralja Aleksandra. Podržava-

nje Tita i njegove diktature, motivirano strateškim razlozima Zapada, opravdavalo se tobožnjom spremnošću jugoslavenskoga stanovništva "da participira, odnosno aktivno sudjeluje u Titovoj diktaturi" (str. 245.–246.), a izljeve nezadovoljstva i uzroke konačnoga raspada Jugoslavije pripisivalo se i još se danas pripisuje prije svega provali plemenske mržnje i etnonacionalizama (str. 253.).

Sažeto rečeno, autorica je došla do sljedećih zaključaka: nastanak, opstanak i propast Jugoslavije mnogo je više bio transnacionalni projekt u službi strateških interesa velikih sila i po tome sastavni dio europske povijesti negoli "stražnje dvorište Europe" i izraz političkih konvergencija raznih etničkih grupa s navodnim zajedničkim jugoslavenskim identitetom. Jugoslavija je dakle u funkcionalnome pogledu egzistirala kao *transnacionalni projekt*, a u sadržajnome kao *konstrukcija (constructing Yugoslavia)* u kojoj su se potiskivale razlike koje je povijest stvorila na južnoslavenskim prostorima. Kada se promijenila europska strateška paradigma podjele Europe na dva međusobno suprotstavljena bloka, Jugoslavija je izgubila transnacionalni *raison d'être*, a konstrukcija koja se pozivala na navodnu kulturnu identičnost, odnosno na "bratstvo i jedinstvo" – a ustvari je počivala na ideologiji, diktaturi i političkoj represiji – urušila se i za sobom ostavila kulturološki disparatno pučanstvo, nepripremljeno za demokratsku izgradnju međusobnih odnosa. Takvo viđenje Jugoslavije izazov je ne samo konceptu jugoslavenstva sa Srbima kao dominantnim narodom nego i svim jugonostalgičarima, koji su u Jugoslaviji vidjeli i vide jedinstven kulturološki prostor, a bujanje etnonacionalizama tumače kao manihejsku pojavu zla, a ne kao političke posljedice diktatura i represija obiju Jugoslavija.

Teze i zaključci Vesne Drapac alternativa su mnogim drugim tumačenjima Jugoslavije. Tu alternativu ne treba prihvatiti kao "izbijanje klina klinom", nego kao konstruktivan prilog kritičkom diskursu *sine ira et studio*. Elaboracije ove monografije vrlo su reflektivne i ne prezaju od unošenja u diskurs bilo kojega konteksta. Pažljiviji čitatelji otkriće tu i tamo i pokoju materijalnu grešku, kao npr. izjednačavanje talijanskoga Spoleta s hrvatskim Splitom u svezi s vojvodom od Spoleta, nesuđenim kraljem NDH (str. 155.–156.), ili pak prevođenje navodnih riječi kralja Aleksandra u trenutku atentata "Čuvajte mi Jugoslaviju" kao "Conservez ma Yougoslavie!" (str. 139., usp. str. 248.), što Stevan K. Pavlowitch (1933.), britanski stručnjak srpskoga podrijetla za balkansku povijest, smatra nezgrapnim (*clumsy*) – ali se ne pita je li to autoričin prijevod ili ga je autorica jednostavno preuzela iz suvremenoga francuskog tiska – i u svojoj recenziji monografiju proglašava "olakim recikliranjem prijašnjih istraživanja" na temelju "selektivnih izvora". Dakako, spomenuti recenzent pritom ne uzima u obzir da se radi o sintezi koja pokriva razdoblje od 1850. do 1991. i kao takva je neizbježivo selektivna.

Na kraju treba ponoviti da je Vesna Drapac svojom sintezom tematizirala međunarodni aspekt jugoslavizma, što je u ostalim sintezama, pisanim pretežno prema "internim" nacionalnim i nacionalističkim ili pak socijalističkim mjerilima, zanemareno ili potisnuto na rub. U svakom slučaju, prijevod ove knjige na hrvatski ili neki drugi južnoslavenski standardni jezik obogatio bi kulturološki i politološki diskurs južnoslavenskoga svijeta slično kao i prevedene monografije Marije N. Todorove *Imagining the Balkans* (New York – Oxford, 1997.; u srpskome prijevodu pod naslovom *Imaginarni Balkan*, Beograd, 1999.) i Vesne Goldsworthy r. Bjelogrić *Inventing Ruritania: The Imperialism of the Imagination* (New Haven – London, 1997.; u srpskome prijevodu pod naslovom *Izmišljanje Ruritanijske / Imperijalizam mašte*, Beograd, 2000.).

SREČKO M. DŽAJA

⁷ *The English Historical Review*, cxxvi, 518, February 2011., 221.-222.